

Sygn. akt I CSK 67/15

WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 24 lutego 2016 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Dariusz Dończyk (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Wojciech Katner

SSN Agnieszka Piotrowska

w sprawie z powództwa P. M.

przeciwko A. W.

o zachówek,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym

w Izbie Cywilnej w dniu 24 lutego 2016 r.,

skargi kasacyjnej pozwanej od wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 24 kwietnia 2014 r.,

oddala skargę kasacyjną.

UZASADNIENIE

Powód P. M. wniósł o zasądzenie od pozwanej A. W. tytułem zachowku kwoty 500.000 zł z ustawowymi odsetkami.

Wyrokiem z dnia 29 maja 2013 r., Sąd Okręgowy w W. zasądził od pozwanej na rzecz powoda kwotę 205.334,20 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 28 marca 2009 r. do dnia zapłaty, oddalając powództwo w pozostałej części.

Ustalił m.in., że J. M. zmarł w dniu 19 stycznia 2009 r. w W. Jego jedynym spadkobiercą ustawowym jest syn P. M. Postanowieniem z dnia 12 maja 2009 r., w sprawie o sygn. akt VI Ns .../09 Sąd Rejonowy w W. stwierdził, że spadek po zmarłym J. M. z mocy testamentu notarialnego z dnia 16 października 2006 r. nabyła w całości A. W. Oprócz wyżej wymienionego testamentu, spadkodawca sporządził jeszcze jeden testament z dnia 25 września 1993 r., w którym powołał do spadku żonę B. K. oraz uczynił zapis na rzecz syna P. M. w postaci militariów, pamiątek i samochodu. W skład spadku po zmarłym J. M. wchodziły aktywa o łącznej wartości 616.695 zł, tj. lokal mieszkalny nr 4, stanowiący odrębną nieruchomość, położony przy ul. E. [...] w W. o powierzchni 77,83 m², o wartości, według jego stanu na 19 stycznia 2009 r. a cen obecnych, 601.400 zł oraz militaria o wartości 15.295 zł. Do spadku należały też pasywa w kwocie 10.086,61 zł, tj. spłacone przez pozwaną po śmierci J.M.: zadłużenie w [...] Bank S.A. - w kwocie 5.877,26 zł, należności na rzecz Wspólnoty Mieszkaniowej - w łącznej kwocie 1.274,68 zł, należności na rzecz TP S.A. - w łącznej kwocie 470,94 zł, należności na rzecz telewizji kablowej [...] S.A. - na łączną kwotę 90,45 zł, należności na rzecz PGNiG - w łącznej kwocie 1.678,40 zł, należności na rzecz RWE - w łącznej kwocie 694,88 zł. Ponadto po stronie pasywów Sąd ujął też kwotę 165.350 zł z tytułu zachowku należnego pozwanej po matce B. K. zmarłej w dniu 31 maja 2006 r., przyjmując, że prawomocnym postanowieniem z dnia 16 października 2006 r., w sprawie o sygn. akt I Ns .../06 Sąd Rejonowy w W. stwierdził, że spadek po B. K. na podstawie testamentu notarialnego z dnia 22 grudnia 2005 r. nabył w całości jej mąż J. M. W poprzednim testamencie własnoręcznym z dnia 25 września 1993 r., również powołującym do całości spadku męża, B. K. jednocześnie zobowiązała swoją córkę A. W., jedyną spadkobierczynią ustawową, do ewentualnej opieki nad

jej mężem J. M. w razie takiej konieczności. Sąd Okręgowy ustalił też, iż w skład spadku po zmarłej B. K. wchodziły: udział wynoszący $\frac{1}{2}$ część we współwłasności lokalu mieszkalnego nr 4, położonego w W. przy ul. E. [...] o wartości 300.700 zł oraz udział wynoszący $\frac{1}{64}$ części we współwłasności nieruchomości położonej w P. przy ul. M. [...]. Udział ten został zbyty przez spadkodawcę w dniu 31 sierpnia 2007 r. za cenę 30.000 zł. Należny pozwanej zachówek po matce odpowiada, według ustaleń Sądu, kwocie 165.350 zł. Łączna wartość pasywów stanowi kwotę 175.436,61 zł, a czysta wartość spadku stanowiąca różnicę między wartością aktywów a wartością pasywów, odpowiada kwocie 441.258,40 zł.

Powód jest synem spadkodawcy z jego pierwszego małżeństwa z J. N. (zd. S.). W dniu 7 grudnia 1985 r. J. M. zawarł związek małżeński z B. K. B. K. zmarła w dniu 31 maja 2006 r. Pozwana po śmierci matki wystąpiła przeciwko ojczymowi J. M. do Sądu Rejonowego w W. z pozwem o zapłatę zachowku, określając swoje roszczenie na kwotę 50.002,50 zł w oparciu o wartość majątku spadkowego wskazanego w decyzji ustalającej wysokość podatku od spadków i darowizn. Postępowanie w tej sprawie zostało umorzone, ponieważ w jego trakcie J. M. zmarł, a spadek po nim odziedziczyła A. W.

Powód jest kawalerem, zamieszkuje w W. w mieszkaniu, które stanowi jego własność. Jest osobą samotną, bezdzietną. Utrzymuje się z prowadzenia działalności gospodarczej, wykonując zawód montażysty. Pozwana zamieszkuje od 1984 roku w Paryżu, jest z zawodu psychologiem klinicznym, prowadzi prywatny gabinet. Ma dwoje dorosłych dzieci. Wraz z mężem uzyskuje dochody ok. 4.000 EUR miesięcznie.

Sąd Okręgowy, odwołując się do art. 991 § 1 k.c. uznał, że do obliczenia należnego powodowi zachowku należało przyjąć, iż jego wysokość stanowi połowę tego, co dziedziczyłby, gdyby po zmarłym J. M. następował porządek dziedziczenia oparty na ustawie. Ustalił tzw. substrat zachowku, uprzednio określając czystą wartość spadku jako różnicę pomiędzy stanem czynnym spadku, czyli wartością wszystkich praw należących do spadku, według ich stanu z chwili otwarcia spadku i cen z chwili orzekania o zachowku, a stanem biernym spadku, czyli sumą długów spadkowych, z pominięciem jednak długów wynikających z zapisów i poleceń.

Sąd nie uwzględnił twierdzeń pozwanej o tym, jakoby zaliczeniu na należny powodowi zachówek podlegała darowizna w kwocie 600.000 zł uczyniona przez spadkodawcę w 1989 r. Sąd również nie zaliczył do długów spadkowych poniesionych przez pozwaną kosztów opieki na spadkodawcę, wskazując iż pozwana opiekowała się swoim ojczymem, przekazując mu za życia środki pieniężne, a czyniła to zarówno w wykonaniu polecenia, jakie nałożyła na nią jej matka w testamencie z dnia 25 września 1993 r., jak i z poczucia moralnego obowiązku. Skoro za swego życia spadkodawca nie był zobowiązany do zwrotu na rzecz pozwanej otrzymywanych przez nią kwot, to nie można przyjąć, że po jego śmierci wydatkowane przez pasierbicę kwoty stają się długiem spadkowym.

Sąd Okręgowy uznał za nieuzasadnione żądanie pozwanej, aby przy ustalaniu wartości lokalu wchodzącego w skład spadku wziąć pod uwagę remonty podwyższające wartość lokalu według jego stanu na dzień otwarcia spadku, tj. na dzień 19 stycznia 2009 r.

Reasumując, Sąd uznał, że przy dziedziczeniu ustawowym powód odziedziczyłby spadek w całości, czyli o wartości 441.258,40 zł (616.695 zł - 175.436,61 zł), a wobec przyjęcia, że przysługuje mu połowa tego, co należałoby się gdyby dziedziczenie następowało na podstawie ustawy - Sąd obliczył, że należny mu udział wynosi kwotę 220.629,20 zł i na należny powodowi zachówek zaliczył zapis w postaci militariów o wartości 15.295 zł (art. 991 § 2 k.c.). Odejmując tę kwotę od należnego powodowi zachowku w kwocie 220.629,20 zł, uzyskał kwotę 205.334,20 zł, którą zasądził od pozwanej na rzecz powoda tytułem zachowku, oddalając jednocześnie powództwo o zapłatę zachowku w pozostałej części. Sąd Okręgowy uznał, że nie zachodzą podstawy do zastosowania w sprawie art. 5 k.c. i obniżenia należnego powodowi zachowku.

O odsetkach ustawowych od uwzględnionego roszczenia Sąd orzekł na podstawie art. 481 § 1 i 2 k.c., uznając, że do oznaczenia daty początkowej, od której należą się odsetki za opóźnienie w spełnieniu świadczenia o zachówek, znajduje zastosowanie reguła z art. 455 k.c. i tym samym odsetki należą się od daty wezwania zobowiązanej do zapłaty, tj. od daty doręczenia jej odpisu pozwu. Dalej idące roszczenie odsetkowe powoda Sąd Okręgowy oddalił jako niezasadne.

Apelacja pozwanej wniesiona od wyroku Sądu pierwszej instancji została oddalona wyrokiem Sądu Apelacyjnego z dnia 24 kwietnia 2014 r.

Sąd drugiej instancji uznał za prawidłowe ustalenia faktyczne dokonane przez Sąd pierwszej instancji. Podzielił również ocenę prawną tego Sądu. W szczególności nie podzielił zarzutu apelacji naruszenia art. 455 k.c., art. 481 § 1 i art. 1007 k.c. przez zasądzenie odsetek ustawowych od należnej kwoty zachowku od dnia następnego po doręczeniu pozwanej odpisu pozwu, uznając za trafne stanowisko Sądu Okręgowego, iż roszczenie o zachówek w ustalonych okolicznościach nie stało się wymagalne dopiero od daty wyrokowania, ale wcześniej - w dacie doręczenia pozwanej pisma inicjującego postępowanie. Orzeczenie o należnym zachowku ma charakter deklaratoryjny, a zobowiązanie z tytułu zachowku ma charakter bezterminowy i przekształca się w zobowiązanie terminowe w wyniku wezwania wierzyciela do spełnienia świadczenia skierowanego do dłużnika. Ustalenie zatem wysokości zachowku nie ma w zasadzie wpływu na wymagalność tego roszczenia i bieg odsetek od kwoty zachowku jeżeli, zobowiązany z tytułu zachowku został wezwany do uiszczenia konkretnie oznaczonej kwoty z tytułu zachowku.

Od wyroku Sądu Apelacyjnego skargę kasacyjną wniosła pozwana, która zaskarżyła go w części, w jakiej oddalono jej apelację w zakresie żądania zmiany wyroku Sądu Okręgowego i oddalenia powództwa, co do odsetek ustawowych od kwoty 205.334,20 zł za okres od 28 marca 2009 r. do 28 maja 2013 r. wynoszących 111.381,15 zł. W skardze kasacyjnej opartej na podstawie z art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c. zarzuciła naruszenie:

- art. 991 § 1 2 k.c. w zw. z art. 995 § 1 k.c. poprzez ich błędną wykładnię, i przyjęcie, iż roszczenie o zachówek ma charakter bezterminowy i tym samym odsetki za opóźnienie w jego spełnieniu należą się od daty wezwania pozwanej do jego zapłaty, podczas gdy wymagalność roszczenia o zapłatę zachowku wynika z właściwości tego zobowiązania, skutkujących możliwością naliczania odsetek dopiero od daty wyrokowania przez Sąd pierwszej instancji w przedmiotowej sprawie;

- art. 455 i art. 476 k.c. poprzez ich zastosowanie w następstwie uznania bezterminowego charakteru roszczenia o zachówek, i uznanie, iż w przedmiotowej sprawie roszczenie o zachówek stało się wymagalne w dniu doręczenia pozwanej pozwu w przedmiotowej sprawie;

- art. 481 § 1 i 2 k.c. poprzez ich niewłaściwe zastosowanie w następstwie uznania iż w rozpoznanej sprawie roszczenie o zachówek stało się wymagalne w dniu doręczenia pozwanej pozwu, i zasądzenie od pozwanej odsetek ustawowych za opóźnienie za okres od dnia 28 marca 2009 r., podczas gdy odsetki te winny zostać zasądzone najwcześniej od dnia 29 maja 2013 r., tj. od dnia wyrokowania przez Sąd pierwszej instancji.

Powołując się na wyżej przedstawione zarzuty, pozwana wniosła o uchylenie zaskarżonego wyroku w zaskarżonym zakresie i zmianę wyroku Sądu Okręgowego w W. z dnia 29 maja 2013 r. poprzez oddalenie powództwa także co do odsetek ustawowych od kwoty 205.334,20 zł za okres od 28 marca do 28 maja 2013 r. Nadto wniosła o orzeczenie o zwrocie przez powoda na rzecz pozwanej spełnionego przez pozwaną świadczenia w wysokości 111.381,15 zł, ewentualnie wniosła o uchylenie wyroku Sądu Apelacyjnego w zaskarżonym zakresie i przekazanie w tej części sprawy Sądowi drugiej instancji sprawy do ponownego rozpoznania i rozstrzygnięcia o kosztach postępowania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie z art. 991 § 1 k.c., zstępnym, małżonkowi oraz rodzicom spadkodawcy, którzy byliby powołani do spadku z ustawy, należą się, jeżeli uprawniony jest trwale niezdolny do pracy albo jeżeli zstępny uprawniony jest małoletni - dwie trzecie wartości udziału spadkowego, który by mu przypadł przy dziedziczeniu ustawowym, w innych zaś wypadkach – połowa wartości tego udziału (zachówek). Natomiast według art. 991 § 2 k.c., jeżeli uprawniony nie otrzymał należnego mu zachowku bądź w postaci uczynionej przez spadkodawcę darowizny, bądź w postaci powołania do spadku, bądź w postaci zapisu, przysługuje mu przeciwko spadkobiercy roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do pokrycia zachowku albo do jego uzupełnienia. Z powołanych przepisów wynika, że uprawnionemu do otrzymania zachowku przysługuje przeciwko spadkobiercy

roszczenie o spełnienie świadczenia pieniężnego. Roszczenie o zachowek jest więc od początku długiem pieniężnym (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 1999 r., I CKN 248/98, nie publ.).

Wyżej cytowane przepisy nie określają terminu, w jakim zobowiązany spadkobierca powinien uczynić zadość roszczeniu uprawnionego do zachowku. Terminu tego nie można także wywieść z właściwości tego zobowiązania. W szczególności nie można podzielić stanowiska skarżącej, że z właściwości zobowiązania obejmującego obowiązek zapłaty zachowku wynika termin jego wymagalności na dzień wyrokowania o tym roszczeniu przez sąd. Według pozwanej, wniosek taki wyciągnąć należy z przepisu art. 995 k.c. - określającego zasady ustalania wartości przedmioty darowizny - a który ma odpowiednie zastosowanie do ustalenia wysokości zachowku, co następuje na podstawie wartości spadku ustalonej według cen z daty orzekania o roszczeniach z tytułu zachowku (por. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego - zasada prawna - z dnia 26 marca 1985 r., III CZP 75/84 - OSNC 1985, nr 10, poz. 147). Chwila, według której ocenia się wartość spadku na potrzeby ustalenia wysokości zachowku, decyduje ostatecznie o wysokości, w jakiej roszczenie o zachowek zostaje uwzględnione przez sąd w razie sporu o zachowek, nie przesądza jednak ani o właściwości zobowiązania z tego tytułu, ani o wymagalności roszczenia o zachowek.

Wymagalność roszczenia należy ściśle wiązać z terminem, w którym wierzyciel może żądać spełnienia świadczenia przez dłużnika, a zarazem - w razie odmowy spełnienia świadczenia - z możliwością żądania przez wierzyciela przymusowego spełnienia świadczenia bez narażenia się na zarzut przedwczesności zgłoszonego żądania. Zobowiązanie z tytułu zachowku może i powinno być spełnione przez dłużnika bez potrzeby uprzedniego wydania w tym przedmiocie orzeczenia sądu, do którego dochodzi jedynie wówczas, gdy istnieje spór co do prawa lub wysokości należnego zachowku. Niejednokrotnie spór taki wynika jedynie z niczym nieuzasadnionej odmowy zobowiązanego spadkobiercy uczynienia zadość usprawiedliwionemu żądaniu uprawnionego z tytułu zachowku. Zarówno prawo do zachowku, jak również jego wysokość zależą od okoliczności określonych w przepisach prawa materialnego dotyczących instytucji zachowku.

Wyrok w przedmiocie roszczenia dochodzonego przez uprawnionego do zachowku przeciwko zobowiązanemu spadkobiercy nie ma więc charakteru konstytutywnego, lecz deklaratoryjny. O tym, iż analizowane zobowiązanie nie ma charakteru bezterminowego nie przesądza to, że zarówno uprawnienie do żądania przez uprawnionego, jak również wysokość zachowku, mogą być sporne pomiędzy stronami zobowiązania. Dotyczyć to bowiem może każdego zobowiązania, także o charakterze bezterminowym. Skutkiem takiego zapatrywania byłaby konieczność uznania, że dłużnik nie ponosiłby negatywnych konsekwencji, poza ewentualnymi kosztami postępowania sądowego, w razie bezzasadnej odmowy dobrowolnego spełnienia świadczenia pieniężnego na rzecz uprawnionego wierzyciela. Dlatego za prawidłowe uznać należy stanowisko Sądu drugiej instancji, że obowiązek zapłaty na rzecz uprawnionego świadczenia pieniężnego z tytułu zachowku ma charakter zobowiązania bezterminowego, do którego zastosowanie ma art. 455 k.c. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli termin spełnienia świadczenia nie jest oznaczony ani nie wynika z właściwości zobowiązania, świadczenie powinno być spełnione niezwłocznie po wezwaniu dłużnika do wykonania. Takie też stanowisko zostało wyrażone w orzeczeniach Sądu Najwyższego (por. wyroki z dnia 17 kwietnia 2009 r., III CSK 298/08, OSNC-ZD 2009, nr 4, poz. 107, z dnia 17 września 2010 r., II CSK 178/10, z dnia 7 lutego 2013 r., II CSK 403/12 oraz z dnia 6 marca 2014 r., V CSK 209/13 - nie publ.). Z tych względów za nieuzasadniony należy uznać zarzut naruszenia art. 991 § 1 2 k.c. w zw. z art. 995 § 1 k.c. poprzez ich błędną wykładnię na skutek przyjęcia, że roszczenie o zachowek ma charakter bezterminowy, jak również zarzut naruszenia art. 455 i art. 476 k.c. poprzez ich zastosowanie w następstwie uznania bezterminowego charakteru roszczenia o zachowek i uznania, iż roszczenie to stało się wymagalne z chwilą doręczenia pozwanej pozwu w sprawie, a nie dopiero z chwilą wydania wyroku w sprawie o zachowek.

W wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 lutego 2013 r., II CSK 403/12 przyjęto - przy założeniu, że zobowiązanie z tytułu zachowku ma charakter bezterminowy - iż powinno zostać spełnione po wezwaniu do jego spełnienia przez uprawnionego wierzyciela, gdy zobowiązany spadkobierca znał wszystkie obiektywnie istniejące okoliczności pozwalające mu racjonalnie ocenić zasadność i wysokość zgłoszonego roszczenia z tytułu zachowku. Może więc to nastąpić także w dacie poprzedzającej

chwile wyrokowania. Od tej chwili występuje stan opóźnienia w rozumieniu art. 481 § 1 k.c., uprawniający wierzyciela do żądania zapłaty odsetek za czas opóźnienia.

Ponieważ jedną z funkcji, jaką pełni odsetki, w tym ustawowe, należne wierzycielowi od dłużnika za czas opóźnienia w spełnieniu świadczenia pieniężnego jest waloryzacja spadku siły nabywczej pieniądza, zasądzenie odsetek od dnia opóźnienia poprzedzającego datę wyrokowania, gdy jednocześnie ustalenie wysokości należnego świadczenia pieniężnego (w tym przypadku z tytułu zachowku) przez sąd następuje na podstawie cen obowiązujących w chwili wyrokowania, prowadzi do dwukrotnego zastosowania na korzyść wierzyciela, tego samego mechanizmu waloryzacji świadczenia pieniężnego. Stąd też w judykaturze oraz w piśmiennictwie prawniczym wyrażane jest stanowisko, że w takiej sytuacji data, od której zasądzone są odsetki, powinna być zbieżna z datą wyrokowania sądu o roszczeniu z tytułu zachowku. Nie można jednak uznać, niejako w sposób automatyczny, w oderwaniu od konkretnych okoliczności danej sprawy, że zawsze w takiej sytuacji wierzycielowi należą się odsetki ustawowe od zasądzonej przez sąd kwoty z tytułu zachowku od daty wydania wyroku. Jak bowiem zwrócono uwagę w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 lutego 2013 r. II CSK 403/12, odsetki ustawowe za opóźnienie w spełnieniu świadczenia pieniężnego na podstawie art. 480 § 1 i 2 k.c. w związku ze stabilizacją stosunków ekonomicznych w mniejszym stopniu niż dawniej - w okresie transformacji ekonomicznej i niestabilności cen - pełnią funkcję waloryzacyjną, a w większym stopniu funkcję swego rodzaju zryczałtowanego wynagrodzenia za korzystanie przez dłużnika ze środków pieniężnych należnych wierzycielowi oraz funkcję motywującą dłużnika do spełnienia świadczenia pieniężnego. Należy mieć na względzie, że w okresie pomiędzy powstaniem stanu wymagalności roszczenia o zachówek, a datą orzekania o tym roszczeniu ceny mające wpływ na określenie rozmiaru świadczenia z tytułu zachowku mogły nie tylko wzrosnąć, ale mogły także być stabilne, a nawet obniżyć się. W tych ostatnich dwóch przypadkach zasądzenie odsetek od ustalonego świadczenia pieniężnego, którego wysokość nie wzrosła wskutek inflacji pomiędzy datą powstania stanu jego wymagalności a datą orzekania przez sąd o jego wysokości, nie prowadzi, do podwójnej waloryzacji tego samego świadczenia. Nie można przy tym zakładać, przy braku odpowiednich

ustaleń faktycznych - czemu sprzeciwia się obserwacja zachodzących zjawisk ekonomicznych - że następuje stały wzrost cen, na podstawie których następuje ustalenie wysokości należnego zachowku. Nie jest więc wykluczona sytuacja, w której wysokość ustalonego przez sąd świadczenia z tytułu zachowku na podstawie cen obowiązujących w chwili orzekania nie jest wyższa od cen obowiązujących w chwili wezwania dłużnika do spełnienia tego świadczenia.

Z dokonanych w sprawie ustaleń wynika, że powód zwrócił się do pozwanej o spełnienie określonego świadczenia z tytułu zachowku, a także to, iż pozwana знаła i mogła ocenić wszystkie okoliczności, które według przepisów dotyczących zachowku miały wpływ na ustalenie wysokości świadczenia należnego powodowi z tego tytułu. W sprawie nie ustalono również, a skarga nie zawiera w tym przedmiocie żadnych odpowiednich zarzutów, że w okresie pomiędzy doręczeniem pozwanej odpisu pozwu - uznanego za otrzymanie wezwania do zapłaty - a datą wyrokowania przez Sąd pierwszej instancji, nastąpił wzrost cen, na podstawie których ustalono w wyroku Sądu pierwszej instancji wysokość należnego powodowi zachowku. Z tych względów zarzut naruszenia art. 481 § 1 i 2 k.c. uznać należy za nieuzasadniony.

Z tych przyczyn Sąd Najwyższy na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c. oddalił skargę kasacyjną, jako bezzasadną.

eb